

Hahner Péter

ROSSZKEDVŰ RECENZIO

Oliver Matuschek: *Stefan Zweig. Három élet – Egy életrajz*. Fordította Haynal Katalin, Európa Könykiadó, Budapest, 2008, 484 oldal, 3200 Ft.

Eric Hobsbawm: *Mozgalmas évek. Egy huszadik századi életút*. Fordította Baráth Katalin. L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2008, 459 oldal, 4000 Ft

Meglepően rosszkedvűen fejeztem be mindkét kötet – egy életrajz és egy önéletrajz – olvasását. Vajon miért? A fordításra egyik könyv esetében sem panaszkodhatok. A szerkesztés is viszonylag gondos volt, bár az Európa Könyvkiadó munkatársai beláthatnák végre, hogy a néhai királyné nevét vagy franciául, vagy magyarul kell leírni, és felhagyhatnának a felemás „Mária Antoinette” név használatával (289, 301). Némi szemrehányásra a L'Harmattan munkatársai is rászolgáltak, akik nem ismerik sem Remarque híres könyvének (*Nyugaton a helyzet változatlan*), sem Lewis Carroll meseregényének (*Alice Tükkországban*), sem Morgenstern *Das Nasobem* című versének (*A nózibém*) magyar címét (66, 77, 98), sőt még azt sem tudják, hogy „C. P. Cavafy” nevét (456) magyarul Konsztantinosz Petrosz Kavafisznak írjuk. A *youtube* korában pedig azt sem lett volna nehéz megállapítani, hogy a *Brüder zur Sonne zur Freiheit...* kezdetű német mozgalmi dal azonos azal, amelyet hazánkban *Fel vörösök, proletárok...* címmel énekeltek (91). Ezek az apró tévedések azonban nem magyarázzák meg azt a mélységes elégedetlenséget, amely e két könyv elolvasása után elfogott.

Talán az a rosszindulatú kérdés járt a fejemben, hogy miért éppen erről a két személyiségről adtak ki a magyar kiadók ilyen vaskos életrajzi műveket. Hiszen nincs modern, részletes életrajz magyar nyelven Thomas Mannról, Dickensről, Flaubert-ről, Hemingwayről, Gorkijról, Rousseau-ról, Szolzsenyicinről, Baudelaire-ről – és még hosszan sorolhatnám a Stefan Zweignél jóval jelentősebb írókat. S vajon a 20. század történészei közül egészen biztosan Eric Hobsbawm lenne az, akinek érdemes megismerkednünk a részletes önéletrajzával? A szerkesztőségek nyilván úgy vélekednek, hogy azokról érdemes életrajzokat kiadni, akiknek a neve jelent valamit a magyar olvasók számára, akik már némi ismertségre tettek szert. És miért ismertebb az átlagnál Stefan Zweig és Eric Hobsbawm? Nyilvánvalóan azért, mert a rendszerváltás előtt is kiadták a könyveiket hazánkban. „Haladó”, baloldali személyiségeknek tekintették őket, amit azal bizonyítottak, hogy mindketten hivatalos látogatást tettek a Szovjetunióban: Zweig 1928-ban, Hobsbawm pedig 1954-ben. Ez utóbbi utazásra, ahogy az önéletrajzból megtudhatjuk, A. L. Morton és Christopher Hill történészek kísérték el Hobsbawmot. Aligha véletlen, hogy hazánkban az 1940-es évek második felétől jó negyedszázadon át egyetlen kortárs brit történész könyvét sem adták ki – eltekintve Mortontól (*Az angol nép*

története, 1947), Hilltől (*Az angol forradalom évszázada*, 1968) és Hobsbawmtól (*A forradalmak kora*, 1964). Rosszkedvemnek alighanem az lehet az egyik magyarázata, hogy húsz évvel a rendszerváltás után még mindig nagyobb eséllyel ismerkedhetünk meg azon személyiségek életével és munkásságával, akik valaha gesztusokat tettek a sztálinista Szovjetunió felé, mint azokéval, akik ilyesmire nem voltak hajlandóak.

De azért ne legyünk igazságtalanok. Stefan Zweig kora egyik legnépszerűbb írója volt, Eric Hobsbawm könyveit pedig tucatnyi nyelvre fordították le, tanított a Londoni Egyetemen, a Stanfordon, a Brit Akadémia tagja és számtalan kitüntetés birtokosa. Zweig novelláit és életrajzi regényeit magam is nagy élvezettel olvastam valaha, s Hobsbawm művei komoly kutatásokon alapuló, elgondolkoztató és tanulságos olvasmányok. Vagyis el kell ismernünk: e két értelmiséginek mégsem a Szovjetunió felé tett gesztusok képezik kizárólagos érdemeit. Mégis meglehetősen elégedetlenül tettem le mind a két kötetet.

*

Stefan Zweig életrajzának olvasása közben úgy éreztem, mintha a szerző, Oliver Matuschek nem vonta volna le a következtetéseket a kutatásaiból. Egyszer sem hangsúlyozza, egyik fejezetben sem hívja fel olvasói figyelmét arra, mekkora eltérés van az író nemzetközi „imázsa”, a nagy tudású, érzékeny, humanista művészember és a végtelenül elkényeztetett, szinte hisztérikusan önző és nagyképű személyiség között, akivel a könyvben megismerkedhetünk. A gazdag bécsi család gyermekének sohasem voltak anyagi gondjai, rendkívüli kényelemben élt, és ezért a jelek szerint képtelen volt elviselni a mindennapi élet apró bosszúságait, amelyeket mások észre sem vesznek. „Szívdobogás és torokszorító érzés” valamint „leküzdhetetlen undor” fogta el, „amikor valamilyen hivatali helyiségbe kellett belépnie” (212). A hatóságoknál csak embertársai társaságát tudta kevésbé elviselni. A bécsiek „együgyűsége és pletykálkodása Zweiget – ahogy ő maga mondta – az álmatlan éjszakákon és lidérces álmaiban is üldözte” (171). Zürichben sem érezte jobban magát: „Elviselhetetlen a svájciak kemény beszéde, bárdolatlansága, durvasága és tapintatlansága [...] Iszonytatóan feltárult előttem ennek az országnak a kispolgáriassága, a pigmeusközeg [...] a garasoskodó nacionalizmus” (182). Berlint *profondément antipathique*-nak, mélységesen ellenszenvesnek találta. „És milyen undorítóak az emberek – istenem, istenem!” (233–234) Szinte sajnáljuk a híres humanistát, hogy ennyit szenvedett embertársai létezésétől, ráadásul oly rettenetes helyeken, mint Bécs, Zürich és Berlin belvárosa.

Stefan Zweig arisztokratikus megvetéssel idegenkedett a tömegszórakoztatás új eszközeitől, a mozitól, a rádiótól és a modern tánctól, „mivel valamennyi az átlagember legfőbb ideálját testesíti meg: szórakoztatnak, anélkül, hogy erőfeszítést követelnének [...] A legújabb táncot a legotrombább cselédlány is megtanulhatja három óra alatt, a mozi az analfabétákat szórakoztatja, és egyetlen gramm műveltségre sincs szükség a rádió élvezetéhez.” (248) Talán úgy érezte, hogy a szórakozás kizárólag a műveltebb osztályok tagjait illeti meg, s az otromba cselédlányok ne is táncoljanak? Nem minden kor-

társa vélekedett így, Tóth Árpád verset írt a rádió varázsáról, Karinthy Frigyes rajongott a technikai újításokért, Stefan Zweig azonban a jelek szerint valamennyit gyűlölte.

A politikában ügyetlenül csetlett-botlott. Az I. világháború kitörésekor sovinszta nézeteket hangoztatott, s megtagadta külföldi barátait (157). 1933 augusztusában pedig a klasszikus írók kézíratainak világhírű gyűjtője „a legnagyobb titoktartás mellett [...] megvásárolta Adolf Hitler egyik beszédének tizenhárom oldalas kéziratát” (329). „1933-ban ezer birodalmi márkát utalt át az úgynevezett Hitler-adomány számlájára.” Matuschek szerint csak azért tett ilyet, mert „ideológiai kérdések miatt nem akarta felhívni magára a hatóságok figyelmét” (334). Aligha hihető azonban, hogy egy világszer- te ünnepe, népszerű író, aki ráadásul zsidó származású, efféle gesztusokkal elkerül- hette volna, hogy a náci hatóságok felfigyeljenek rá.

Szerelmi életéről a legvadabb híresztelések kaptak lábra. Aligha hihető, amit Benno Geiger állított róla, hogy Freud professzor írásos engedélyével felruházva a schön- brunni majomház (!) mellett rendszeresen exhibicionista módon viselkedett volna, s ezt a vádat Matuschek sem veszi komolyan (340–345). Annyi azonban megállapítható, hogy szexuális téren súlyos problémái lehettek. E szempontból meglepően gyerekes mar- radt, mintha *Égő titok* című novellájának kamaszkorú hőséhez hasonlóan ő sem tudott volna napirendre térni afelett, hogy a felnőtt embereknek is vannak vágyai. Izgatottan újságolta barátai körében történelmi életrajzai hőseinek szexuális problémáit, „a kisuj- jában volt a szereplők minden egyes fimóziája, luesze és gonorrhoeája, mintha akkori- ban lett volna bőrgyógyász St. Germainben” (340). Ötvennégy éves korában pedig hagyta rajtakapni magát a dolgozószobájában huszonzét éves titkárnőjével.

Elgondolkodtató, hogy csaknem negyvenévesen szánta el magát végre a házasságra. Feleségét megcsalta, de igen féltékeny volt rá, s válása után is elvárta, hogy az elhagyott asszony az ő nevét viselje. Mindkét élettársa leveleit felbontotta, hogy ellenőrizze, mit írtak barátainak (230, 411). 1930 szilveszterének éjjelén, amikor felfedezte, hogy a fel- nőtt mostohalányai barátaik társaságában beszélgetéssel és (*horribile dictu!*) gramofonze- nével szórakoznak, „el tudta ugyan nyomni dühkitörését, de [...] felváltva hol viaszfe- hér, hol izzó vörös lett az arcszíne” (309). Vagyis férfiként, férjként és családfőként is kicsinyes, önző zsarnokként viselkedett. Ahogy E. N. Cooper, egy menekültszervezet titkára lefordíthatatlan szójátékkal megállapította róla: „Mint oly sok művész úriember, ő is igen szeszélyes (*temperamental*), s ezt az állapotot egy idegspecialista egyszer úgy írta le, hogy 90%-ban indulati (*temper*) és csak 10%-ban szellemi (*mental*).” (381)

Hisztérikus reakció volt emigrációja is, amelyre négy évvel az Anschluss előtt azért szánta el magát, mert 1934-ben egy névtelen feljelentés miatt négy rendőr udvariasan végigjárta salzburgi villáját. Stefan Zweig ezt a formális házkutatást „provokációnak” és „megalázónak” minősítette, s azonnal Angliába emigrált. Egészen bizonyos azonban, hogy ez volt a legnagyobb sérelem, amely az 1930-as évek Európájában érhetett az embert? A vérig sértett író kényelmes vidéki házat vásárolt magának Angliában, Bath kö- zelében, Franciaország elestének hírére azonban innen is elmenekült. Élettársával előbb New York-i szállodákban éltek, majd Dél-Amerikába költöztek, ahol hamarosan végeztek magukkal.

Matuschek könyvéből egyáltalán nem világos, hogy miért ivott mérget Stefan Zweig 1942-ben, brazíliai villájában. Öngyilkosságát az irodalomtörténészek úgy szokták bemutatni, mint egy érzékeny humanistának a II. világháború szörnyűségeire adott választ. A kötet olvasója azonban úgy látja majd, hogy Zweig számára az öngyilkosság nem a végső menedék volt, hanem a problémák megoldásának állandóan előrángatott módszere, egy gyenge és beteges személyiség hisztérikus reakciója a külvilág legkülönbözőbb eseményeire, amelyek megzavarhatják a nyugalját. Már az I. világháború idején eljárt-szadózott az öngyilkosság gondolatával, s akkor is ezzel fenyegetőzött, amikor felvetődött, hogy felesége gyereket szülhet neki (252). A világháború kitörésekor már rendszeresen mérget hordott magával. Zweig élettársa azzal magyarázta az író halálvágját, hogy „a háború [...] valóságos tömeggyilkossággá növi ki magát, és láthatólag óriási teherként nehezedik a lelkére” (411). Az olvasó azonban joggal teszi fel a kérdést: vajon Stefan Zweignek kellett a legtöbbet szenvednie az 1940-es évek elején? A világháború ugyancsak messze zajlott, őt pedig egész Brazília tisztelte és ünnepelte. Vajon a világhírű, dúsgazdag és népszerű író semmilyen más módon nem tudta volna kifejezni háborúellenességét? Vagyona, tekintélye és befolyása latba vetésével nem támogathatta volna a fasiszmus ellenfeleit, nem harcolhatott volna az embertelenség ellen, nem segíthette volna az üldözötteket? Ráadásul még az öngyilkosságot is képtelen volt önállóan végrehajtani, ehhez is női kíséretre volt szüksége: harmincas élettársát, egykori titkárnőjét rábeszélte, hogy vele együtt haljon meg.

Bár a szerző tartózkodik az efféle sommás megállapításoktól, az olvasó valószínűleg úgy érzi majd, hogy egy önző ember értelmetlen halálával ért véget a történet. A könyvet mégis érdemes elolvasni, mert világossá válik, miért volt képtelen megérteni Stefan Zweig a korábbi századok hírességeit, akikről életrajzi regényeit írta, s miért érezzük néha kissé felületesnek a legnagyobb írói tehetséggel megkomponált novelláit is. Mindig elkényeztetett, mások által kiszolgált, gazdag széplélek maradt, akit kizárólag a mindennapi élet apró bosszúságai és az elfojtott szerelmi vágyak gyötörtek. *Sakknovella* című, híres elbeszélésének hőse a náci börtönébe kerül, s attól szenved a legjobban, hogy nem kap olvasnivalót. Stefan Zweig tehát el sem tudta képzelni, milyen szörnyűségek várnak századunkban a totalitárius zsarnokságok bebörtönzött Winston Smith-jeire a „százegyed szobák” mélyén. Orwelllel ellentétben ő nem ismerte fel, hogy milyen tökéletesen tönkre lehet tenni az embert, az ő novelláiban még az életképtelen Könyves Mendel is visszatér a koncentrációs táborból. Írói világában a beteljesületlen szerelmi vágy okozza a legnagyobb szenvedést, mint az *Ámok* vagy az *Érzések zűrzavara* szereplőinél. Számára a freudizmus mindenre választ adott, ezért hitte el alaposabb vizsgálat nélkül XVI. Lajos fimózisának teljesen alaptalan legendáját, s ezért magyarázta Marie Antoinette szexuális kielégületlenségével a francia forradalom kitörését a királyné életrajzában. Stuart Máriaéről írott kötetében azt állította, hogy a skót királynőben vad és leküzdhetetlen szerelmi szenvedély ébredt Bothwell earlje iránt – mert valószínűleg el sem tudta képzelni, hogy a brutális és hatalomvágyó Bothwell egyszerűen elrabolta és megerőszakolta a kiszolgáltatott asszonyt, aki kénytelen volt belenyugodni sorsába. Ezért igazságtalan Fouchéval is a róla írott életrajzában, mert sohasem értette meg, milyen kegyetlen és

közönséges tud lenni a történelem, és milyen keményen kell harcolnia annak, akit nem óv a család, a vagyon és a hírnév.

*

Eric Hobsbawm – ahogy ez önéletrajzából kiderül – ugyanúgy nem volt hajlandó levonni a 20. századi történelemből a legkeserűbb következtetéseket, mint Stefan Zweig, s ő is makacsul ragaszkodott bizonyos illúziókhöz. „Mind a mai napig rajtakapom magam azon, hogy a Szovjetunió emlékét és hagyományát elnézéssel és gyengédséggel kezelem” – írja (72). Ne tegyük fel most azt a kérdést, hogy miért is érdemelne elnézést és gyengédséget egy olyan rendszer, amelynek vezetői megalapították az első totalitárius diktatúrát, milliószámra pusztították el éhínséggel, s zárták táborokba honfitársaikat, megszervezték a világtörténelem legnagyobb kitelepítéseit, s negyvenöt éven át az uralmuk alatt tartották Európa felét. Hobsbawm művelt történész, pontosan ismeri a szovjet politikatörténetet. Önéletrajzában nem csak azt ismeri el, hogy a kommunista politika irracionális volt az 1930-as évek elején (89), de azt is, hogy „az 1917-es októberi forradalom [...] hatására létrejött társadalmak többsége mára elsüllyedt a történelemben, és olyan anyagi és morális pusztítást hagytak maguk után, hogy ma már biztosan kijelenthető: ebben a kísérletben a bukás a kezdetektől bele volt kódolva” (151). Maga is érzi, mennyire abszurd, hogy kommunista történész létére Magyarországot és Szlovéniát leszámítva egyetlen kommunista országban sem adták ki tanulmányköteteit (228, 341). Sőt, történésztársaival együtt 1956-ban ő is megjelentetett egy tiltakozást a magyar forradalom leverése miatt. Mindezek dacára Hobsbawmot olyannyira áthatja a kommunista mozgalom iránti nosztalgia, hogy az érzelmei egymásnak ellentmondó nyilatkozatokra, a történelmi felelősség áthárítására, s nem egyszer valótlanságok hangoztatására készítetik őt.

A 123. oldalon például így emlékszik vissza Cambridge-ben töltött diákéveire: „Jól ismertem viszont azok az évfolyamtársaimat, akik a kommunista diákszervezet harcos tagjaiként lettek szovjet ügynökök [...] Tudtuk, hogy folyik ilyesfajta tevékenység is, azt is tudtuk, hogy nem szabad ezzel a munkával kapcsolatos kérdéseket feltennünk. Tisztelettel néztünk azokra, akik részt vettek e politikai tevékenységben, és ha fölkérik rá, a legtöbbször mi is vállaltuk volna – én legalábbis bizonyosan.” Ne firtassuk, hogy nem árul-e el a szerző itt némi erkölcsi érzéketlenséget. Bécsi fiú volt, akire származása miatt a nácik koncentrációs tábora várt volna. Anglia befogadta őt, egyetemre járhatott, s mégis nyugodtan közli, hogy csak a felkérés hiánya miatt nem kémkedett azon távoli hatalom érdekében, amely minden kormány (s köztük a brit kormány) megdöntését tűzte ki célul. Mindehhez egyetlen mondatos magyarázatot fűz: „Az 1930-as években a lojalitás határvonalai nem az országok között, hanem az országokon átnyúlva húzódtak.” Ne kérdőjelezzük meg, hogy mindez valóban ilyen egyszerű lenne. Az viszont mégis meglepő, hogy szerzőnk efféle kijelentések után diszkriminációról, kirekesztésről panaszkodik, arról, hogy a hivatalos brit sajtó korlátozta a kommunisták szólásszabadságát, s hogy az 1950-es években mélységes gyanakvással kísérték tevékenységüket (209).

Hobsbawm vallomásának ismeretében – „Bármilyen utasítást kaptunk volna a párttól, mi teljesítettük volna” (159) – el kell ismernünk, hogy erre a gyanakvásra a hatóságoknak minden okuk megvolt.

Hobsbawm jól ismeri a kommunizmus összes bűnét, könyvében mégis a felelősség elhárításának klasszikus módszereihez folyamodik. Az első ilyen eljárás a *minimalizálás*: nem is volt olyan szörnyű, ami történt. A keletnémet kommunista rendszer például Hobsbawm szerint „elviselhető maradt [...] a másként gondolkodókat nem kínozták meg, hanem a konformizmusba hajszolták bele” (175). Már csak az a kérdés, miért lázadtak fel 1953-ban a berlini munkások, s miért haltak meg olyan sokan annál a bizonyos falnál. Az Oroszországba hurcolt hadifoglyokról írva Hobsbawm felidézi egyikük vallomását: „Nem bántak velünk rosszabbul, mint saját magukkal. Egyszerűen csak arról volt szó, hogy ők fizikailag jóval keményebbek nálunk. Jobban bírják a hideget.” (204) Más emlékiratok ismeretében azonban némi kétség ébredhet bennünk az iránt, hogy a fogságban elpusztultak nagy számát pusztán az európaiak elpuhultságával indokolhatjuk meg.

A második klasszikus módszer a *bűnbakkeresés*: ami megtörtént, azért mások voltak felelősek. A keletnémet kommunisták például szerzőnk szerint a Német Szövetségi Köztársaság „egyszerre fenyegető és egyszerre vonzó hatása miatt [...] nem tiltakoztak, amikor pártjuk felszámolta a liberális demokráciát” (174). Más államokban talán tiltakoztak ilyenkor a helyi kommunisták? Nem a liberális demokrácia felszámolása lenne a kommunista politika lényege?

A harmadik módszer a *tudatlanságra* vagy a *távollétre való hivatkozás*. A 218. oldalon a következőket olvashatjuk: „A szovjet táborok szörnyűségeiről akkoriban [az 1940-es évek második felében] a kommunistáknak fogalmuk sem volt.” Pedig Orwell és Koestler ekkoriban tette közzé világhírű regényeit, Párizsban pedig a francia kommunisták a törvényszék előtt próbálták visszautasítani a Viktor Kravcsenkó által közzétett adatokat a szovjet táborokról. Nem arról volt szó inkább, hogy a kommunisták nem voltak hajlandók elhinni az egyre bővebben áradó információkat? Igaz, a 220. oldalon Hobsbawm váratlanul beismeri, hogy „elegendő információkkal rendelkezünk a szovjet táborokról”. De akkor melyik állításának higgyünk?

A felelősség áthárításának negyedik klasszikus módszere az *egyenlősítés*, annak hangsúlyozása, hogy a másik oldal is bűnös volt. A 206. oldalon azt olvashatjuk, hogy „1947-ben a nyugati kormányokban dolgozó kommunista minisztereket kezdték kiszorítani hivatalaikból, és ugyanez történt a nem kommunista miniszterekkel a kommunista irányítás alatt álló országokban”. Már a tagmondatok sorrendje is jellegetes: előbb Nyugaton kezdték kiszorítani őket, s csak ezt követték volna a hasonló intézkedések Keleten? És elmondhatjuk-e, hogy „ugyanaz” történt az olasz vagy francia kommunista miniszterekkel, mint Nagy Ferencsel vagy Jan Masarykkal?

Hobsbawm gyakran ahhoz a módszerhez folyamodik, hogy felidéz egy világtörténelmi eseményt vagy személyiséget, megírja, hogyan vélekedtek róla akkoriban a kommunisták – majd elmulasztja közölni, hogy az újabb kutatások ismeretében manapság hogyan látják mindezt történész-kortársai. Felidézi, hogy az 1930-as évek elején mennyi-

re megigézte őt „a forradalmi Oroszország méhében érlelődő jövő” (64). Nem illet volna egyetlen szóval megemlíteni, hogy valójában mi érlelődött ott ekkoriban? Rajongással emlegeti Dimitrov nevét: „Hogy 1956-ban nem léptem ki a pártból, az nem utolsósorban azzal magyarázható, hogy a mozgalom ilyen embereket nevelt ki.” (165) Nem kellett volna olvasói figyelmét felhívnia arra a tényre is, hogy az a Dimitrov, aki a lipcsei perben oly bátran szembeszállt a nációkkal, rettegett Sztálintól, és szolgálékien hajbókolt előtte? Megemlíti, hogy a Rosenberg házaspár kivégzését „akkoriban nagyon sok kommunista személyes vereségként és személyes tragédiaként élte meg”, de elmulasztja hozzátenni, hogy az újabban feltárt dokumentumok a bűnösségüket bizonyították (212).

Hobsbawm bizonyos megállapításai pedig egyszerűen tévesek. Nem igaz, hogy François Furet 1989-ben „minden tőle telhetőt elkövetett azért, hogy a francia forradalom kétszázadik évfordulóján intellektuális támadást intézzen a forradalom ellen” (371). Furet csak azt hangsúlyozta, hogy a francia forradalom korából kizárólag az emberi jogok meghirdetése méltó arra, hogy a 20. század végén megünnepeljék. Nem igaz, hogy „Magyarország volt [...] Közép-Európának az az egyetlen területe, mely nem veszítette el zsidóságának jó részét” (171). A magyar történészek szerint hazánk zsidóságának 70%-át veszítette el. Nem igaz, hogy a marxizmus volt az, amely „a világ egyhatodán győzelemre segítette a proletárforradalmat” (161). A bolsevikokat a cári rendszer háborús vereségéből következő hatalmi vákuum segítette győzelemre, nem a marxista ideológia. Nem igaz, hogy Közép-Európa országaiban „a háború után az elnyomás ellen küzdő, üldözött kommunisták kerültek hatalomra” (227). Inkább azok a kommunisták, akik hűen kiszolgálták a sztálinista Szovjetuniót. Amikor pedig a 457. oldalon a szerző azt állítja, hogy „az általam ismert országokban maguk a kommunisták is a politikai humanitást megtestesítő kisebbséget alkottak” – akkor már csak arra lennénk kíváncsiak, miért nem kívánt első látogatása után visszatérni a Szovjetunióba, ahogy ezt a könyvében maga is beismeri (228).

Az ellentmondások magyarázatát maga a szerző tárja elénk: „Én a kommunisták első nemzedékének utolsó hullámához tartozom, akik számára az októberi forradalom a politikai világegyetem centrális igazodási pontja volt.” (247) Nyilvánvalóan ezért idéz fel Hobsbawm mélyeséges egyetértéssel olyan kijelentéseket is önéletrajza végén, amelyeket a 19. század végén még ki lehetett mondani őszinte meggyőződéssel, a 21. század elején azonban már aligha. A 313. oldalon például ezt olvashatjuk: „A világ talán már megbánta, hogy amikor válaszut előtt állt a Rosa Luxemburg által feltett kérdés kapcsán: szocializmus vagy barbárság, akkor az utóbbit választotta.” Csakhogy mióta szegény Rosa Luxemburg feltette ezt a kérdést, történt egy és más, amelyek miatt ma már nehezebb olyan pontosan meghúzni azt a vonalat a szocializmus és a barbárság között. Tony Judt teljes joggal állapította meg Hobsbawmról, hogy korunk egyik legtehetségesebb történésze, „csak éppen valahogyan sikerült nyugodtan és zavartalanul átaludnia a korszak terrorját és gyalázatát”.¹

¹ Tony JUDT: *Reappraisals. Reflections on the Forgotten Twentieth Century*, Vintage Books, London, 2008, 126.

A fő probléma abból következik, hogy Hobsbawm kommunista nosztalgiája miatt képtelen volt levonni a 20. század történelmének egyik legfontosabb tanulságát: a kapitalizmus és a szocializmus egyáltalán nem szimmetrikus fogalmak, hasonló ontológiai státussal. Nem egymással összehasonlítható, alternatív társadalmi rendszereket jelölnek. Az előbbi a való világban előzetes eltervezés nélkül kialakult, zavaros és tökéletlen társadalmi-gazdasági rendszerre vonatkozik, az utóbbi pedig egy utópiára, a való világ képzeletbeli, harmonikus ellenpárjára. Ezt az utópiát pedig demokratikus eszközökkel még sehol sem sikerült létrehozni, mert téves történetfilozófián (a magántulajdon felszámolhatóságának eszméjén) és téves pszichológiai nézeteken (az emberi természet megváltoztathatóságán) alapul. Ahol viszont erőszakkal mégiscsak megpróbálják megvalósítani, ezt csak az egyenlőség, a szabadság és a bőség feláldozásának árán tehetik meg. Richard Pipes szellemes megfogalmazása szerint „a javak egyenlőségének kikényszerítéséhez [...] a jogok egyenlőségének intézményesítésére van szükség. A célok és eszközök közötti ellentmondás bele van kódolva a kommunizmusba.”²

Hobsbawm önéletrajzát feltétlenül érdemes elolvasni, ha azt akarjuk tanulmányozni, hogyan látja a 20. századot egy nyugati, kommunista „mandarin” (hogy megint Tony Judt szavaival éljünk). A *Mozgalmas évek* olvasói jobban megértik majd, miért fogalmazhatott meg a szerző *A szélsőségek kora* című könyvében olykor egészen elképesztő megállapításokat. E számtalan nyelvre lefordított műve magyar kiadásának (Pannonica, 1998) 14. oldalán például azt olvashatjuk, hogy „a Szovjetunió Hitler felett aratott győzelme annak a rendszernek az érdeme volt, melyet az októberi forradalom hívott életre [...] E nélkül a nyugati világ ma valószínűleg különféle autoriter és fasiszta rendszerekből állna (az USA-t leszámítva) [...]” Vagyis Sztálint tulajdonképpen akár a nyugati demokrácia megmentőjének is tekinthetjük? Az 1956-os magyar forradalom felszámolásáért Hobsbawm közvetve a magyar kormányt teszi felelőssé, mert azt állítja, hogy Magyarországon többpártrendszert „a szovjetek valószínűleg eltűrték volna”, a Varsói Szerződés felrúgását azonban semmiképpen sem (378). Azért bizonyíték gyanánt megemlíthetett volna legalább egyetlen országot a Varsói Szerződés tagállamai közül, amelyben a szovjet eltűrték a (valódi) többpártrendszert. Ennél már csak az a megjegyzése a megdöbbentőbb és érzékletlenebb, mely szerint a Szovjetunió által anektált Észtország 1940-ben „csatlakozhatott egy jóval demokratikusabb alkotmányhoz” (111). Ehhez már felesleges minden kommentár.

*

A 20. század lassan egy évtizede lezárult, örökségének a feldolgozása azonban nem történt meg hazánkban (sem). Talán ennyi idő nem is elég ehhez. De azért nem ártana lassan felülvizsgálni, hogy valóban méltóak-e mindazon személyiségek a dicsőítésre, akiket az elmúlt évtizedek során annyit ünnepeltünk. Még mindig Ságvári Endrének állítanak emléktáblát egyes politikusaink, még mindig a *Légy jó mindhalálig* a kö-

² Richard PIPES: *A kommunizmus*, ford. Szabó László Zsolt, Európa, Budapest, 2004, 179.

telező olvasmány az általános iskola nyolcadik osztályában, s még mindig vannak Veres Péterről elnevezett középiskolák. Stefan Zweig és Eric Hobsbawm életrajzai arra utalnak, hogy érdemes újra megismerkedni a 20. század hírességeinek tevékenységével újabb tapasztalataink tükrében, és mindenképpen tanulságos dolog részletes életrajzokat olvasni róluk.

Dresden